

УДК 316.6:159.92

Євген Соболев,

докт. юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри правознавства
Кіровоградського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ІНВАЛІДІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті проаналізовано нормативно-правове забезпечення права на судовий захист інвалідів. Проаналізовано погляди науковців на прогалини в чинному законодавстві. Визначено риси, які притаманні судовому захисту.

Ключові слова: інвалід, громадянин, судовий захист, принципи, засади, нормативно-правові акти.

Актуальність теми. У юридичній літературі під правом на судовий захист пропонується розуміти право кожного на відкритий розгляд і вирішення упродовж розумного строку компетентним, незалежним і неупередженим судом, утвореним відповідно до закону, конкретної судової справи правовими засобами, наданими судом з метою захисту гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави, а також законодавчо закріплена й гарантована можливість оскарження судового рішення з мотивів його незаконності та/або необґрунтованості [1, с. 47].

Право на судовий захист належить до найважливіших громадянських прав людини, які являють собою традиційні цінності, визнані демократичною державою. Поряд із правом на свободу думки, особисту недоторканність, рівність перед законом право на судовий захист зобов'язує державу утримуватись від втручання до сфери особистої свободи. Це право фактично не підлягає обмеженню в умовах воєнного або надзвичайного стану, адже й у таких умовах захист прав людини є пріоритетною метою, яка відповідає основним засадам правової держави. Крім того, неможливість обмеження цього права підтверджує вищезазначену тезу: без забезпечення судовим захистом права і свободи людини стають ілюзорними [2, с. 137; 3, с. 116].

Виклад основного матеріалу. Право на судовий захист закріплене в низці міжнародних документів у галузі прав людини: у ст. 8 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні

права, ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Зважаючи на це, під час аналізу змісту права на судовий захист слід виходити з його нормативного закріплення не тільки в національному законодавстві, а й у зазначених міжнародних документах [4, с. 162].

З проголошенням України незалежною державою наш суспільний розвиток пішов шляхом побудови демократичного суспільства, де право кожного на судовий захист стало одним із фундаментальних прав людини, гарантованих у конституційному порядку. І це закономірно, адже право на судовий захист закріплене в конституціях більшості розвинутих держав, воно посідає чільне місце в структурі конституційно-правового статусу людини і громадянина та є необхідним фактором кожної демократичної держави.

Конституція України вважається однією з найдемократичніших у світі, адже її норми є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина гарантується безпосередньо на підставі Конституції України, що чітко закріплено статтею 8 Основного закону [5].

Безпосередньо право на судовий захист закріплено ст. 55 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини і громадянина захищаються судом, що означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації

або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у разі відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Таким чином, положення частини першої ст. 55 Конституції України закріплює одну з найважливіших гарантій здійснення як конституційних, так й інших прав і свобод людини і громадянина.

У цьому контексті ухвалення Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [6] від 7 липня 2010 р. слід розглядати як приведення українського законодавства до міжнародних стандартів, зокрема до права на судовий захист. Адже в ст. 7 Закону більш чітко визначено зміст права на судовий захист, зокрема чітко виділені окремі найважливіші елементи права на судовий захист, а саме: право на звернення до суду; право на справедливий та неупереджений розгляд справи; право на участь у розгляді своєї справи; розгляд справ у розумні строки, встановлені законом; розгляд справ незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону. Також окремо наголошено, що іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами та юридичними особами України.

Таким чином, можна зробити висновок, що Закон України «Про судоустрій та статус суддів», а саме у визначенні поняття та змісту права на судовий захист людини і громадянина, відповідає нормам міжнародного права та фактично є законом, через який держава Україна привела своє внутрішнє законодавство у відповідність до міжнародних стандартів, а отже виконала свої зобов'язання перед світовою спільнотою.

Також право на судовий захист міститься в галузевих процесуальних кодексах, де різні елементи права на судовий захист викладені як окремі процесуальні права або як принципи судочинства. Так, відповідно до ст. 16 Цивільного кодексу України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого майнового або немайнового права та інтересу; аналогічне право закріплено й у ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 18 Сімейного кодексу України та ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України [7] (далі – КАС України).

Так, ст. 6 КАС України широко висвітлює зміст права на судовий захист, але принципи адміністративного судочинства виділені в окрему норму. Відповідно до ст. 6 КАС України до змісту права на судовий захист входить: право кожної особи на звернення до адміністративного суду, якщо вона вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або

інтереси; право суб'єктів владних повноважень на звернення до адміністративного суду; право кожного на розгляд його справи; визнання відмови від права на звернення до суду недійсною; право іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб користуватися в Україні таким самим правом на судовий захист, що й громадяни та юридичні особи України.

Порівняльний аналіз регламентації права кожного на судовий захист у міжнародних документах із прав людини та в чинному законодавстві України дає підстави дійти висновку, що воно має складний зміст, проте, враховуючи ту обставину, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, можна стверджувати, що на законодавчому рівні право кожного на судовий захист забезпечене та гарантується повною мірою як Конституцією та чинним законодавством України, так і цілою низкою міжнародних документів у галузі прав людини. Так, відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод «кожна людина під час визначення її громадянських прав та обов'язків або в разі висування проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону».

Підсумовуючи наведене, можна дійти висновку про те, що судовому захисту притаманні такі риси:

– специфічний суб'єкт – суд, котрий: а) посідає особливе місце в системі поділу державної влади, яке виражається в тому, що судова влада стоїть між двома іншими гілками державної влади, стримуючи їх в їхньому прагненні до абсолютизації, та між ними й людиною [8, с. 16]; б) у соціальному плані є органом, основним призначенням якого є забезпечення та захист прав людини, інтересів суспільства і держави; в) у процесуальному плані є суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності, до виключної компетенції якого віднесено вирішення питання щодо винності особи у вчиненні злочину, притягнення її до кримінальної відповідальності; г) здійснює складну за характером діяльність, яка є не тільки правозастосовною, а й правотворчою;

– необмежений предмет – він поширюється не тільки на права та законні інтереси особи; не менш важливим, як зазначає В.М. Кудряцев, є й захист судом інтересів суспільства, держави, права [9, с. 112];

– специфічні форми реалізації – шляхом відправлення правосуддя та здійснення судового контролю;

– встановлений законом порядок розгляду судом справи, який має значення гарантії за-

безпечення прав і законних інтересів учасників процесу;

– стабільність акта судової влади, можливість його скасування або внесення до нього змін виключно самою ж судовою владою [10, с. 163–165].

Звернення до суду за захистом порушених прав в демократичній країні має бути гарантом об'єктивного, повного та всебічного розгляду всіх обставин, що мають юридичне значення і, як кінцевий результат, забезпечити винесення законного, обґрунтованого та справедливого рішення.

Людина з інвалідністю в порівнянні з людиною, яка інвалідності не має, із самого початку має гіршу життєву стартову позицію, насамперед внаслідок стану свого здоров'я та обмеження власних фізичних, психічних, розумових та інших можливостей. Однак не менше значення мають і такі чинники, як наявні соціальні стереотипи сприйняття, відсутність пристосованої інфраструктури населених пунктів, практична доступність інститутів освіти, працевлаштування та інше. До таких чинників треба додати й правовий захист.

Натепер в українському законодавстві є низка законів і підзаконних актів, що забезпечують права людей з інвалідністю. Насамперед це: Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»; Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні»; Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам»; Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» та інші.

Також Україна долучилася до низки міжнародно-правових документів, які стосуються правозахисту людей з інвалідністю. Найважливішими з таких документів є Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права інвалідів та Факультативний протокол до неї, які були ухвалені на засіданні Генеральної Асамблеї ООН 13 грудня 2006 року.

Основою Конвенції та окремих її статей є вісім керівних принципів: повага до притаманного людині достоїнства, її особистої самостійності, зокрема свободи робити власний вибір, і незалежності; недискримінація; повне й ефективне залучення та включення до суспільства; повага до особливостей інвалідів і прийняття їх як компонента людської різноманітності й частини людства; рівність можливостей; доступність; рівність чоловіків і жінок; повага до таких здібностей дітей-інвалідів, які розвиваються, і повага до права дітей-інвалідів зберігати свою індивідуальність.

Вищевказана національна та міжнародно-правова законодавча база теоретично повинна була забезпечити рівні можливості у захисті

власних прав інвалідів, а також привести до попередження всіх форм дискримінації за ознакою інвалідності. Однак достовірно невідомо, як насправді, на практиці, здійснюється судовий захист цієї категорії осіб, наскільки він є успішним, якою є його специфіка тощо. Відповіді на ці питання вимагають спеціалізованого наукового вивчення судової практики України у справах, в яких в ролі сторони брали участь інваліди.

З цією метою нами було проаналізовано судові документи з електронного ресурсу бази даних веб-сайту «Єдиний державний реєстр судових рішень України» [11], що були ухвалені в період з 1 жовтня 2012 р. по 1 жовтня 2013 р.: 180 судових документів з адміністративного судочинства, 92 судові документи із цивільного судочинства, 45 судових документів із кримінального судочинства.

У межах адміністративного судочинства найбільша кількість справ стосувалися призначення, виплати, перерахунку пенсії або державної соціальної допомоги (82 випадки), майже третина – оскарження дій або бездіяльності й зобов'язання вчинити дії посадових осіб або виконавчого органу (58 випадків), ще у 20 випадках – стягнення недоотриманої грошової суми або заборгованості (допомоги на оздоровлення, щорічної разової грошової допомоги тощо), у 5 випадках – «внесення до списку виборців» та 15 – «скасування постанови про накладення адміністративного стягнення». Усього було проаналізовано 35 судових ухвал та 145 постанов, серед яких 143 документи належали до суду першої інстанції, 30 – апеляційної та 7 – касаційної інстанції.

У межах цивільного судочинства найбільше судових позовів стосувалися адміністративних відносин (50 документів), одна четверта частина – цивільних відносин (25 документів), близько однієї десятої – сімейних відносин (10 документів), та ще 7 судових документів були про встановлення факту, що має юридичне значення. Усього було проаналізовано 8 судових ухвал та 84 судових рішення, серед яких 75 документів належали до суду першої інстанції, 16 – апеляційної та 1 – касаційної інстанції.

У межах кримінального судочинства найбільша кількість випадків вчинення злочинів інвалідами стосувалася злочинів проти життя та здоров'я особи (15 випадків), 6 випадків – проти власності, 5 випадків – проти безпеки руху та експлуатації транспорту, 8 випадків – у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення, 5 випадків – проти громадської безпеки, по 3 випадки – проти громадського порядку та моральності та у сфері господарської діяльності відповідно. Усього було проаналізовано 33 судові вироки, 10 постанов та 2 судові ухва-

ли, серед яких 40 документів належали до суду першої інстанції та 5 – до апеляційної інстанції.

Більша частина інвалідів із загальної кількості проаналізованих нами справ за всіма формами судочинства захищали себе в судовому процесі самостійно. Послугами представника або адвоката користувалися загалом близько 30 відсотків осіб.

Органи прокуратури здійснювали представництво в судовому процесі в інтересах інвалідів на підставі ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру» [12] лише у двох справах із цивільного судочинства. Водночас у межах адміністративного судочинства органи прокуратури представництво не здійснювали в жодній з проаналізованих нами справ.

У кримінальному судочинстві органи прокуратури брали участь у справі на стороні звинувачення. Але річ у тому, що, з одного боку, органи прокуратури здійснюють загальний нагляд за дотриманням законодавства, а з іншого боку, представництво інваліда в суді згідно із законодавством та за постановою слідства чи суду може здійснюватись адвокатом за рахунок державних коштів (Постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2012 № 305 «Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу» [13]).

У проаналізованих судових документах із цивільного та кримінального судочинства не було виявлено жодного посилання на міжнародні нормативно-правові документи, а з адміністративного судочинства – лише в 5 документах. Причому не було виявлено жодного посилення на положення Конвенції ООН про права інвалідів. У 4 судових документах були присутні посилання на Конвенцію ООН про захист прав людини і основоположних свобод й протоколи до неї та рішення Європейського суду з прав людини.

Висновок

Загалом, враховуючи відсутність у переважній кількості справ представників, можна констатувати, що загальна результативність (успішність) захисту особами з інвалідністю власних прав є більш-менш позитивною. Так, більш ніж 2/3 позовів у межах адміністратив-

ного та 6/7 позовів у межах цивільного судочинства тією чи іншою мірою було задоволено. У межах кримінального судочинства не можна сказати, наскільки був успішним захист власних прав обвинувачуваними, які мають інвалідність, оскільки в кожному випадку є свої нюанси. Однак можна констатувати, що під час визначення виду та міри покарання суд враховував інвалідність як пом'якшуючу відповідальність обставину.

Список використаних джерел:

1. Мігорян С.Д. Регламентация права на судебный захист в міжнародному праві з прав людини / С.Д. Мігорян // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2005. – Випуск 306. Правознавство. – С. 46–47.
2. Права человека : [учебник для вузов] / отв. ред. Е.А. Лукашова. – М. : Изд-во НОРМА, 2002. – 573 с.
3. Голубок С.А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту / С.А. Голубок // Правоведение. – 2007. – № 1. – С. 112–123.
4. Шило О.Г. Проблемы реализации права на судебный захист у ході досудового провадження по кримінальній справі / О.Г. Шило // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1(40). – С. 161–166.
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 № 2747-IV року // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36. – № 37. – Ст. 446.
8. Лазарева В.А. Теория и практика судебной защиты в уголовном процессе / В.А. Лазарева. – Самара, 2000. – 180 с.
9. Кудрявцев В.Н. Стратегии борьбы с преступностью / В.Н. Кудрявцев. – М., 2005.
10. Шило О.Г. Проблемы реализации права на судебный захист у ході досудового провадження по кримінальній справі / О.Г. Шило // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1(40). – С. 161–166.
11. Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
12. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
13. Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2012 № 305 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 30. – Ст. 1114.

В статтє проанализировано нормативно-правовое обеспечение права на судебную защиту инвалидов. Проанализированы взгляды ученых на пробелы в действующем законодательстве. Определены черты, которые присущи судебной защите.

Ключевые слова: инвалид, гражданин, судебная защита, принципы, основы, нормативно-правовые акты.

The paper analyzes the regulatory support of the right to judicial protection disabled. The views of scientists on the gaps in existing legislation. Defined features that are inherent to judicial protection.

Key words: disabled citizen, judicial protection, principles, framework regulations.